

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานกับหลักธรรมอริยสัจ 4
ในมุมมองความสอดคล้องด้านคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน
Basic Education Curriculum and the Four Noble Truths
An Examination of Alignment with Desired
Characteristics of Learners

กอปรคุณ อุดมธนวนานิช

Korpkhun Udomthanawanit

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

อิฐ แยมยิม

Ith Yamyim

โรงเรียนเทศบาลประชาสรรค์ จังหวัดนครสวรรค์

Thepsalaprachasan School, Nakhon Sawan Province

Corresponding Author, E-mail : korpkhun.udom@gmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาของไทยมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยอดีต และได้พัฒนารูปแบบการศึกษาให้เป็นมาตรฐานสากลทำให้การศึกษาไทยมีหลากหลายรูปแบบและการที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก การพัฒนาการศึกษาจึงมีความเกี่ยวเนื่องและความสอดคล้องกับหลักทางพุทธปรัชญา ที่มุ่งเน้นการปลูกฝัง ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม และประเพณี วัฒนธรรมที่สั่งสมผ่านระบบการศึกษา โดยในปัจจุบันการศึกษาขั้นพื้นฐานของไทยได้ประกาศใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และได้กำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนไว้ 8 ประการ ซึ่งคุณลักษณะที่หลักสูตรกำหนดผู้เรียนจะต้องได้รับการปลูกฝังและพัฒนาผ่านกิจกรรมการเรียนการสอน การปฏิบัติกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนในลักษณะต่าง ๆ จนตกผลึกเป็นคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในตัวผู้เรียน ส่งผลให้ผู้เรียนเป็นผู้ที่มีคุณธรรม จริยธรรม สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุขในฐานะการเมืองพลเมืองไทยและพลเมืองโลก ดังนั้น

การนำหลักทางพุทธปรัชญา (หลักธรรมอริยสัจ 4) ทั้ง 4 ประการ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค มากำหนดเป็นกรอบทิศทางของกระบวนการจัดการเรียนการสอน และกรอบทิศทางการกำหนดหลักสูตรของสถานศึกษาจึงเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนให้บรรลุคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามที่หลักสูตรกำหนดไว้

คำสำคัญ : หลักสูตร, การศึกษาขั้นพื้นฐาน, อริยสัจ 4, คุณลักษณะอันพึงประสงค์

Abstract

Thai education has its roots in Buddhism since ancient times and has evolved to international standards, resulting in diverse forms of Thai education. As the majority of Thais adhere to Buddhism as their primary religion, educational development is closely tied to Buddhist principles. This development emphasizes instilling values, ethics, and traditions, as well as cultivating a beautiful cultural heritage through the education system. Currently, Thailand's basic education follows the 2008 core curriculum announced under the Buddhist Era (BE) 2551, which outlines eight desired characteristics for learners. These characteristics are to be nurtured and developed through various teaching and learning activities, shaping learners into individuals with desired qualities. As a result, learners possess ethics and morality, enabling them to coexist happily with others in Thai and global societies. Therefore, the incorporation of the Four Noble Truths into the education process-comprising suffering, the cause of suffering, the cessation of suffering, and the path to the cessation of suffering-plays a significant role in guiding the teaching and curriculum development process. This ensures that learners attain the desired characteristics as specified in the curriculum.

Keywords : Curriculum, Basic Education, The Four Noble Truths, Desired Characteristics

บทนำ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 หมวดที่ 5 หน้าที่ของ รัฐได้มีการกำหนดสาระสำคัญของการศึกษาในมาตรา 54 คือ มุ่งเน้นที่จะพัฒนาผู้เรียนให้ เป็นคนดี มีวินัย มีความภูมิใจในชาติ มีความสามารถเชี่ยวชาญได้ตามความถนัดของแต่ละ คน และยังคงต้องมีความรับผิดชอบต่อครอบครัวชุมชน สังคม และประเทศชาติด้วย ดังนั้น แนวทางการจัดการศึกษาในรัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงเป็นการเปลี่ยนจาก ความรู้คู่คุณธรรมมา เป็นความรับผิดชอบต่อประเทศชาติ

กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 เป็นหลักสูตรแกนกลางระดับชาติ โดยกำหนดจุดหมาย และมาตรฐานการเรียนรู้เป็น เป้าหมาย และกรอบทิศทางในการพัฒนาคุณภาพผู้เรียนให้เป็นคนดี มีปัญญา มีคุณภาพ ชีวิตที่ดีและมีความสามารถในการแข่งขันระดับสากล (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551 : 1) นอกจากนั้น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 พุทธศักราช 2566 ถึง 2570 ได้แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนาคุณภาพของคนในสังคมไทยให้มีคุณธรรม จริยธรรม มีความพร้อมทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สติปัญญา และศีลธรรม สามารถก้าวทัน กระแสการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่สังคมฐานความรู้อย่างมั่นคง แนวทางการพัฒนาคน ดังกล่าวมุ่งเตรียมเด็กและเยาวชนให้มีพื้นฐานจิตใจที่ดีงาม มีจิตสาธารณะ พร้อมทั้งมี สมรรถนะ ทักษะ และความรู้พื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิต อันจะส่งผลต่อการพัฒนา ชาติอย่างยั่งยืน

การพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนในมุมมองของพุทธปรัชญาการ ศึกษามีความสำคัญต่อการปฏิรูปการศึกษาอย่างมาก เพราะมีการศึกษาที่โดยอ้อมมีการนำ ปรัชญาการศึกษาไปใช้นั่นเองเช่นเดียวกับ ที่ใดมีปรัชญาการศึกษาที่น้อยย่อมมีการจัดการ ศึกษา ฉะนั้นความสำคัญของพุทธปรัชญาการศึกษาย่อมมีปัจจัยที่ส่งผลของคุณลักษณะ อันพึงประสงค์ของผู้เรียน สอดคล้องกับท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่า “การศึกษานี้เพื่อ มนุษย์จะมีโอกาสได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้โดยการทำลายเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่าง สัตว์ และมีการประพฤติกระทำอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงโดยสมบูรณ์” ฉะนั้น ในสภาพสังคม ปัจจุบันการจัดการศึกษาจึงจำเป็นต้องมุ่งเป้าไปที่การพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ของผู้เรียนควบคู่กับองค์ความรู้ เพื่อให้ผู้เรียนจะได้รับการพัฒนาสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา (พุทธทาสภิกขุ, 2544 : 3)

เนื้อเรื่อง

การศึกษาขั้นพื้นฐาน

ระบบการศึกษาไทยปัจจุบันตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 มีการจัดระบบการศึกษาขั้นประถมศึกษา 6 ปี (6 ระดับชั้น) การศึกษาขั้นมัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี (3 ระดับชั้น) และการศึกษาขั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย 3 ปี (3 ระดับชั้น) หรือระบบ 6-3-3 นอกจากนั้นระบบการศึกษาไทยยังจัดเป็นระบบการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย ในการจัดระบบการศึกษาตามแนวพระราชบัญญัติฉบับนี้จะไม่พิจารณาแบ่งแยกการศึกษาในระบบโรงเรียนนอกจากการศึกษานอกระบบโรงเรียน แต่จะถือว่าการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ฉะนั้น โดยพระราชบัญญัติการศึกษาฯ มาตรา 15 กล่าวว่าจัดการศึกษาแบ่งเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

1. การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมายวิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและการประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

2. การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบวิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม

3. การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจศักยภาพความพร้อมและโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม หรือแหล่งความรู้อื่น ๆ สถานศึกษาอาจจัดการศึกษาในรูปแบบหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบก็ได้ให้มีการเทียบโอนผลการเรียนที่ผู้เรียนสะสมไว้ในระหว่างรูปแบบเดียวกันหรือต่างรูปแบบได้ไม่ว่าจะเป็นผลการเรียนจากสถานศึกษาเดียวกันหรือไม่ก็ตาม รวมทั้งจากการเรียนรู้นอกระบบตามอัธยาศัย การฝึกอาชีพ หรือจากประสบการณ์การทำงานการสอน และจะส่งเสริมให้สถานศึกษาจัดได้ทั้ง 3 รูปแบบ

การศึกษาขั้นพื้นฐานจัดเป็นการศึกษาในระบบประกอบด้วย การศึกษาซึ่งจัดไม่น้อยกว่าสิบสองปีก่อนระดับอุดมศึกษา การแบ่งระดับและประเภทของการศึกษาขั้นพื้นฐาน ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง

การแบ่งระดับหรือการเทียบระดับการศึกษานอกระบบหรือการศึกษาตาม

อัยาศัยให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวงการศึกษาในระบบที่เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานแบ่งเป็น 3 ระดับ

1. การศึกษาก่อนระดับประถมศึกษา เป็นการจัดการศึกษาให้แก่เด็กที่มีอายุ 3 - 6 ปี

2. การศึกษาระดับประถมศึกษา โดยปกติใช้เวลาเรียน 6 ปี

3. การศึกษาระดับมัธยมศึกษา แบ่งเป็น 2 ระดับ ดังนี้

3.1 การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น

3.2 การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย แบ่งเป็น 2 ประเภท ดังนี้

(1) ประเภทสามัญศึกษา เป็นการจัดการศึกษาเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา

(2) ประเภทอาชีวศึกษา เป็นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ หรือศึกษาต่อในระดับอาชีพขั้นสูงต่อไป

ทั้งนี้การศึกษาภาคบังคับจำนวนเก้าปีโดยให้เด็กซึ่งมีอายุย่างเข้าปีที่ 7 เข้าเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจนอายุย่างเข้าปีที่ 16 เว้นแต่สอบได้ชั้นปีที่เก้าของการศึกษาภาคบังคับหลักเกณฑ์และวิธีการนับอายุให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง การศึกษาภาคบังคับนั้นต่างจากการศึกษาขั้นพื้นฐานซึ่งการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่บังคับให้ประชาชนต้องเข้าเรียนแต่เป็นสิทธิของคนไทย ส่วนการศึกษาภาคบังคับเป็นการบังคับให้เข้าเรียนถือเป็นหน้าที่ของพลเมืองตามมาตรา 69 ของรัฐธรรมนูญ

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 และฉบับปรับปรุง พุทธศักราช 2560 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551 : 1) เป็นหลักสูตรที่ยึดปรัชญาการศึกษาบูรณาการนิยมหรือปฏิรูปนิยม ที่เชื่อว่าการศึกษาคือการจัดประสบการณ์ ที่ส่งเสริมให้ นำความรู้ มาช่วยแก้ปัญหาสังคมและสร้างสรรค์สังคมใหม่ การศึกษามีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างแยกไม่ออก

ทั้งนี้ การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานได้แนวคิดตามปรัชญาการศึกษาบูรณาการนิยมหรือปฏิรูปนิยม(Reconstructionism) ซึ่งหลักสูตรของปรัชญาการศึกษาปฏิรูปนิยมเป็นหลักสูตรที่เน้นด้านสังคมเป็นแกนสำคัญ เพื่อส่งเสริมให้เด็กเข้าใจสภาพของสังคม และศึกษาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของสังคม เป็นการเตรียมเด็กให้มีความรู้ความสามารถใน

การวิเคราะห์ปัญหาได้อย่างมีคุณภาพ ปรัชญาการศึกษาปฏิรูปนิยมยึดหลักสูตรแบบแกน (Core Curriculum or Wheel Curriculum) คือ การสอนเน้นหลักสูตรที่ยึดถือวิชาใดวิชาหนึ่งหรือกลุ่มวิชาใดวิชาหนึ่งเป็นแกนกลาง เนื้อหาสาระในหลักสูตรมาจากปัญหาสังคมที่ผู้เรียนประสบอยู่ ทั้งนี้ เพื่อส่งเสริมให้เด็กมีความพร้อมในการคิดหาแนวทางในการแก้ปัญหา และนำผลที่ได้มาใช้อย่างมีประสิทธิภาพ หลักสูตรต้องกำหนดให้เด็ก ได้ศึกษาอย่างกว้างขวาง เพื่อให้เด็กมองเห็นปัญหาสังคมอย่างเข้าใจแจ่มชัด และร่วมมือกันหาข้อมูลเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในอนาคตได้ เด็กจึงควรได้รับการศึกษาในเรื่องของ อุตสาหกรรม สื่อสารมวลชน การขนส่ง การอนามัยและสาธารณสุข นิเวศวิทยา อาชีววิทยา รวมทั้งวิชาที่สอนในโรงเรียน ได้แก่ วรรณคดี ดนตรี ศิลปะ ฟิสิกส์ เคมี สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ และคณิตศาสตร์ (ศักดิ์ดา ปรารักษ์ประทานพร, 2526 : 124)

คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน

คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนเกิดจากการจัดการศึกษาที่พัฒนาศักยภาพของผู้เรียน ได้แก่ แนวความคิด หรือชุดความคิดในการจัดการศึกษา เป็นการจัดการศึกษาทางเลือกเพื่อสร้างเสริมความสามารถที่มีอยู่ในตัวผู้เรียนให้ได้รับการพัฒนาอย่างเต็มตามศักยภาพ และใช้ความสามารถในการพัฒนาดน ชุมชน สังคม ศักยภาพจะได้รับการพัฒนาโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ตามสภาพจริง (Authenticity Learning) นอกจากนี้ผู้เรียนจะต้องเป็นคนที่มีคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ เพื่อที่จะได้เป็นพลเมืองที่ดีของสังคม ชุมชน และประเทศชาติต่อไป

หลักสูตรแกนการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข ในฐานะการเป็นพลเมืองไทยและพลเมืองโลก (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, 2554 : 5) ดังนี้

1. รักชาติ ศาสน์ กษัตริย์ หมายถึง คุณลักษณะที่แสดงออกถึงการเป็นพลเมืองดีของชาติ อารมณ์ซึ่งความเป็นชาติไทย ศรัทธา ยึดมั่นในศาสนา และเคารพเทิดทูนสถาบันพระมหากษัตริย์
2. ซื่อสัตย์สุจริต หมายถึง คุณลักษณะที่แสดงออกถึงการยึดมั่นความถูกต้อง ประพฤติ ตรงตามความเป็นจริงต่อตนเองและผู้อื่น ทั้งทางกาย วาจา ใจ
3. มีวินัย หมายถึง คุณลักษณะที่แสดงออกถึงการยึดมั่นในข้อตกลง กฎ เกณฑ์ และระเบียบ ข้อบังคับของครอบครัว โรงเรียน และสังคม

4. ใฝ่เรียนรู้ หมายถึง คุณลักษณะที่แสดงออกถึงความตั้งใจ เพียรพยายามในการเรียน แสวงหาความรู้จากแหล่งเรียนรู้ทั้งภายในและภายนอกโรงเรียน

5. อยู่อย่างพอเพียง หมายถึง คุณลักษณะที่แสดงออกถึงการดำเนินชีวิตอย่างพอประมาณ มีเหตุผล รอบคอบ มีคุณธรรม มีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี และปรับตัวเพื่ออยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

6. มุ่งมั่นในการทำงาน หมายถึง คุณลักษณะที่แสดงออกถึงความตั้งใจ และรับผิดชอบในการทำหน้าที่การงานด้วยความเพียรพยายาม อดทน เพื่อให้งานสำเร็จตามเป้าหมาย

7. รักความเป็นไทย หมายถึง คุณลักษณะที่แสดงออกถึงความภาคภูมิใจ เห็นคุณค่า ร่วมอนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาไทย ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะและวัฒนธรรม ใช้ภาษาไทยในการสื่อสารได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

8. มีจิตสาธารณะ หมายถึง คุณลักษณะที่แสดงออกถึงการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่น ชุมชน และสังคม ด้วยความเต็มใจ กระตือรือร้น โดยไม่หวังผลตอบแทน

พุทธปรัชญา

พุทธปรัชญา เป็นกระบวนการทางการศึกษาแนวทางหนึ่งที่ประยุกต์นำเอาหลักธรรมจากพระพุทธศาสนามาเป็นฐานในการคิดและแสวงหาความรู้ และแนวทางในการปฏิบัติกับทฤษฎีสมัยใหม่ได้อย่างครอบคลุม ทั้งยังเป็นหลักการที่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริงและพิสูจน์ได้ด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งสอดคล้องกับความมุ่งหมายของพุทธปรัชญาการศึกษาที่หวังจะสร้างแนวทางการเรียนรู้ที่เป็นธรรมชาติให้แก่ผู้เรียน ทั้งในส่วนกระบวนการเรียนรู้ การวัดและประเมินผล หลักสูตร และวิธีการสอนซึ่งจะทำให้ผู้เรียนเรียนรู้ได้อย่างมีความสุข เติบโตเป็นเยาวชนที่เก่ง ดี และมีความสุข (เนตรชนก วิภาตะศิลปิน, 2564 : ออนไลน์)

พุทธปรัชญากับแนวทางการจัดการศึกษา

การจัดการศึกษาตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ในด้านของการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนมีความสอดคล้องกับหลักทางพุทธปรัชญาอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับพุทธธรรม และพุทธวิธีในการสอนของพระพุทธเจ้า มาปรับประยุกต์ใช้สำหรับการจัดการเรียนรู้ในโรงเรียน เกิดขึ้นจากแนวคิดในการพัฒนาการ

ศึกษาของนักการศึกษา นักปรัชญาในการนำองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนามาวิเคราะห์ ปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับการศึกษาในยุคปัจจุบัน พร้อมทั้งยังเป็นตัวเลือกในการจัดระบบการศึกษา คือ การกำหนดทิศทางการศึกษา และองค์ประกอบของการศึกษาในด้านต่าง ๆ ซึ่งจะเรียกแนวคิดนี้ว่า “พุทธปรัชญาการศึกษา” นั่นเอง

พุทธปรัชญาการศึกษา มาจากคำว่า Buddhistic Philosophy of Education ซึ่งได้แนวคิด มาจากพระพุทธศาสนา (Buddhism) จากพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และปรัชญาการศึกษาอื่น ๆ การศึกษาในพุทธปรัชญา คือ การศึกษาเพื่อให้เข้าใจความจริง เข้าใจความหมายของชีวิต ทั้งดำรงชีวิตให้สอดคล้องสัมพันธ์กับความจริง พุทธปรัชญา ได้นำหลักเหตุและผลไปวิเคราะห์และอธิบายความจริงและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายในโลก ได้ชี้แนะให้ทราบว่าจะอะไรคือความเป็นเลิศ หรือความดีที่พึงปรารถนาในชีวิต และจะศึกษาปฏิบัติให้เป็นผลได้อย่างไร

นอกจากนี้พุทธปรัชญาการศึกษาตามทรรศนะของ ดร.สาโรช บัวศรี จะต้องมีความสอดคล้องกับบริบทผู้เรียน การศึกษาจะต้องมุ่งพัฒนาโลก โกรธ หลงให้ลดลงและพัฒนาความรู้ ความจำ นิสสัย และอื่น ๆ ในทางที่เหมาะสม การศึกษาต้องช่วยพัฒนาสังคม ให้ร่มเย็นเป็นสุข เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และใช้ปัญญาในการแก้ปัญหา การศึกษาจะต้องพัฒนาวิชีวิต และการใช้เหตุผลในตัวผู้เรียนเพื่อให้สามารถนำความรู้ไปแก้ไขปัญหิต่าง ๆ ได้อย่างผู้มีปัญญา และการศึกษาจะต้องพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรม เพื่อให้เกิดความสงบสุขแก่ชีวิตในสังคม (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549 : 4)

อริยสัจ 4

การพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเป็นคนดี มีคุณธรรม จริยธรรม สามารถปฏิบัติตนอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข ทั้งนี้สามารถน้อมนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาผู้เรียนให้บรรลุผลตามคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน โดยได้ใช้คำสอนตามหลักอริยสัจ 4 มาเป็นแนวทางการพัฒนา

อริยสัจ 4 เป็นความจริงเกี่ยวกับชีวิตและสรรพสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นความจริงแท้ มีทั้งด้านเกิดทุกข์ และความดับทุกข์ หลักอริยสัจ 4 เป็นการให้มองเห็นภัยของชีวิต และมองเห็นทางปลอดภัยพร้อมแนะวิธีการหลีกเลี่ยงเอาไว้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2542 : 896) ประกอบด้วย

- 1) ทุกข์ คือ แสดงว่า สิ่งที่ปรุงแต่งทั้งปวงเป็นทุกข์ คือ บอกตรง ๆ ว่าสิ่งทั้งปวง

เป็นอะไรนั่นเอง สิ่งทั้งปวงเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ใจ แต่คนทั้งหลายไม่รู้ไม่เห็นว่าเป็นสิ่งทั้งปวงเป็นความทุกข์จึงได้มีความอยากในสิ่งเหล่านั้น ถ้ารู้ว่ามันเป็นความทุกข์ ไม่น่าอยาก และไม่น่ายึดถือ ไม่น่าผูกพันตัวเองเข้ากับสิ่งใดแล้ว เขาก็จะไม่ไปอยาก ซึ่งตัวทุกข์นั้นหมายถึง ชั้น 5

2) สมุทัย การเกิดขึ้นหรือสาเหตุแห่งทุกข์ คือ แสดงว่าความอยากด้วยอวิชชา (ความไม่รู้) นั้นเป็นต้นเหตุของความทุกข์ คนทั้งหลายก็ยังรู้ไม่เห็น ไม่เข้าใจว่าความอยากนี้แหละ เป็นตัวต้นเหตุของความทุกข์ใจจึงได้พากันอยากน้อยอยากน้อยเรื่อยไปจนกระทั่งเพราะไม่รู้ว่าจะความอยากด้วยอวิชชา (ความไม่รู้) นั้นคืออะไร

3) นิโรธ (ความดับทุกข์) คือ แสดงว่านิโรธ หรือนิพพาน คือการดับความอยากเสียได้สิ้นเชิงเป็นความไม่มีทุกข์ คนทั้งหลายยังไม่รู้จักกันใหญ่ทั้ง ๆ ที่เป็นสิ่งที่อาจบรรลุถึงได้ในที่ทั่ว ๆ ไป คือ พบได้ตรงที่ความอยากมันดับลงไปนั่นเอง นี่คือการไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร จึงไม่มีใครปรารถนา ที่จะดับความอยาก ไม่ปรารถนานิพพาน เพราะไม่รู้ว่าจะอะไรคือนิพพาน

4) มรรค (ทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์) คือ วิธีดับความอยากนั้น ๆ เสีย ไม่มีผู้ใดเข้าใจว่า การทำอย่างนี้เป็นวิธีดับความอยากไม่มีใครสนใจเรื่องอริยมรรคอันมีองค์ 4 ประการซึ่งดับความอยากเสียได้ ไม่รู้จักอะไรเป็นที่พึงแก่ตนเอง อะไรควรชวนขายอย่างยิ่ง จึงไม่สนใจกับเรื่องอริยมรรคของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นสิ่งที่เลิศประเสริฐที่สุดในบรรดาวิชาความรู้ของมนุษย์เราในโลกนี้ นี่แหละ คือการไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร

อภิปรายผล

หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 เป็นหลักสูตรที่มุ่งเน้นการพัฒนาผู้เรียนให้มีความสมบูรณ์ในด้านร่างกาย มีความรู้ความสามารถตามมาตรฐานสากล มุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีคุณธรรม จริยธรรม มีจิตสาธารณะ มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม ยึดมั่นตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีเจตคติต่อการศึกษ การประกอบอาชีพ และการศึกษาตลอดชีวิต สอดคล้องกับ ปรัชญาการศึกษาบูรณาการนิยม หรือ ปฏิรูปนิยม (Reconstructionism) กำหนดขึ้นมาโดย โอเตอร์ บราเมลด์ (บิดาของปรัชญาการศึกษาปฏิรูปนิยม) เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางโดยการเสนอปรัชญาการศึกษาเพื่อการปฏิรูปสังคม มีแนวคิดที่เน้นการศึกษาเพื่อสังคมเป็นสำคัญ คือ ผู้เรียนไม่ได้มุ่งพัฒนาตนเองอย่างเดียว แต่เพื่อนำความรู้พัฒนาสังคมให้ดีขึ้น ได้ชื่อว่า “แนวทางแห่งการปฏิรูปเพื่อสร้างวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา” ซึ่งสอดคล้องกับ

บทความของคินีนาถ ศรีบุรัมย์ เรื่อง ปรัชญาปฏิรูปนิยม (Reconstructionism) ความเป็นมา จุดมุ่งหมายของการศึกษา คือการจัดประสบการณ์ ที่ส่งเสริมให้นำความรู้ มาช่วยแก้ปัญหาสังคมและสร้างสรรค์สังคมใหม่ และเชื่อว่าการศึกษามีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างแยกไม่ออก หลักสูตร เน้นสังคมเป็นหลัก ผู้เรียนต้องเข้าใจสภาพของสังคมและมองเห็นแนวทางในการแก้ปัญหาของ สังคมปัจจุบัน “ยึดหลักสูตรเป็นแกน” (คินีนาถ ศรีบุรัมย์, 2563 : ออนไลน์)

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานกับพุทธปรัชญาในมุมมองความสอดคล้องด้านคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน มีประเด็นการอภิปรายผล ดังนี้

1) ด้านหลักสูตร เน้นสังคมเป็นหลัก ผู้เรียนต้องเข้าใจสภาพของสังคมดีพอ และมองเห็นแนวทางในการแก้ปัญหาสังคม หลักสูตรตามปรัชญานี้ให้ความสำคัญแก่วิชาที่ช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจสังคมเป็นอย่างดี ฉะนั้น สถานศึกษาสามารถออกแบบหลักสูตรโดยการบูรณาการแนวคิดทางพุทธปรัชญาเพื่อมุ่งสู่คุณภาพด้านคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน นอกจากนี้สถานศึกษาสามารถบูรณาการโครงการต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาในหลักสูตรได้ เช่น โครงการโรงเรียนวิถีพุทธ โครงการส่งเสริมคุณธรรม-จริยธรรม โครงการพุทธธรรม เป็นต้น

2) ด้านกระบวนการเรียนการสอน เน้นให้ผู้เรียนสำรวจความสนใจความต้องการของตนเอง สนองความสนใจด้วยการค้นคว้า การอภิปรายและแสดงความคิดเห็น โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับสังคม วิธีการเรียนการสอนเป็นวิธีการแก้ปัญหาของสังคมโดยตรงอาศัยวิธีแก้ปัญหาค้นหาสาเหตุและผล เช่น กระบวนการเรียนการสอนตามหลัก อริยสัจ 4 ประกอบด้วยขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ทุกข์ (การกำหนดปัญหา) ศึกษาสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น สภาพแวดล้อม สื่อการเรียนการสอนและครูผู้สอนว่า มีปัญหาอะไรและอุปสรรค ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์นั้น ทุกข์เหล่านั้นเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญสำหรับนำมาตั้งคำถามให้นักเรียนได้ฝึกฝนการคิด การค้นหาปัญหา เป็นการฝึกคิดแบบเชื่อมโยงเข้าหากัน คิดแบบค้นหาสาเหตุ รวมทั้งการคาดคะเนคำตอบด้านหลักสูตรให้ครูผู้สอน มีส่วนร่วมในการร่างหลักสูตรเฉพาะ หรือบูรณาการเข้าหลักพุทธธรรมนั้น

ขั้นตอนที่ 2 สมุทัย (สาเหตุ) การให้ผู้เรียนได้วิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา ครูผู้สอนควรแนะนำนักเรียนให้เข้าถึงวิธีการและกระบวนการทำงานจริง ๆ ร่วมกับครูผู้สอนจะเป็นฝึกฝนให้นักเรียนรู้จักประสบการณ์ตรงและชี้ให้เห็นถึงสาเหตุปัญหา การจัดการอบรมนักเรียนโดยสลับให้นักเรียนที่มีความประพฤติที่ดีมีความเป็นผู้นำ มีความประพฤติเป็นแบบ

อย่างที่ดี เสริมสร้างการเอาใจใส่จากครู หรือผู้มีเกี่ยวข้อง ให้ความอบอุ่นแก่นักเรียนผ่านกิจกรรมต่าง ๆ การแก้ไขปัญหาจัดเป็นมรรคและสามารถค้นหาสาเหตุของความทุกข์ได้ เป็นการพัฒนาระบบการค้นหาคความทุกข์

ขั้นตอนที่ 3 นิโรธ (ผล) พัฒนาการทดลองและการรวบรวมข้อมูล โดยครูผู้สอน ควรจะตั้งเป้าหมายให้ผู้เรียนกำหนดวัตถุประสงค์ และวิธีการทดลอง เพื่อพิสูจน์สมมติฐาน เป็นการพัฒนาศาสตร์ความรู้เพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านสื่อการเรียนการสอน มีการจัดอบรมครูผู้สอนในการผลิตสื่อเพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนให้ผู้เรียนได้เห็นภาพจากสื่อ รวมทั้งลงมือปฏิบัติร่วมกันทั้งครูผู้สอน และผู้เรียนด้วย จัดเป็นมรรคให้นักเรียนมีการพัฒนาการใช้สื่อด้วย โดยการเริ่มจากการใช้สื่อ ตลอดถึงการจัดกิจกรรมเพื่อนำมาเสริมสื่อเพื่อการศึกษาค้นคว้าเป็นนิโรธและมรรค เพราะสามารถบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายได้

ขั้นตอนที่ 4 มรรค (วิธีการแก้ปัญหา) พัฒนาการวิเคราะห์หาสาเหตุ เพื่อแก้ปัญหาซึ่งการวิเคราะห์ตามหลักมรรค หมายถึงการเก็บข้อมูลด้านปัญหาต่าง ๆ แล้วมาจัดลำดับ แยกประเภทของปัญหาแล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ เปรียบเทียบปัญหาที่ได้จากการวิเคราะห์แล้ว เป็นการเรียนรู้เพื่อการแก้ปัญหา คือ ขั้วนำเสนอองค์ความรู้จากวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหาที่ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับ ส่งเสริมให้มีการแบ่งปันความรู้กัน โดยการนำความรู้ของแต่ละคนมารวมกันจะได้องค์ความรู้ที่ดีเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่พึงาม

กระบวนการจัดการเรียนการสอนตามกระบวนการอริยสัจ 4 ได้สอดคล้องกับงานวิจัยของพิชญภา ยวงสร้อย เรื่อง “อริยสัจกับการเรียนรู้ด้วยโครงการในยุคดิจิทัล” พบว่า ยุคดิจิทัล เป็นยุคแห่งความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เทคโนโลยีเข้ามามีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ในทุก ๆ ด้านทุกคนจึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการสอนเพื่อให้ตอบสนองกับการกระจายความรู้ที่เชื่อมต่อกันทั่วทุกมุมโลกนี้ วิธีการเรียนรู้ของคนยุคดิจิทัลจะไม่ได้อยู่แค่เพียงในห้องเรียนอีกต่อไป แต่สามารถเรียนรู้ร่วมกันได้ทุกที่ ทุกเวลา (พิชญภา ยวงสร้อย, 2562 : บทคัดย่อ) ในรูปแบบการเรียนรู้แบบออนไลน์ที่ตอบโจทย์วิถีชีวิตของคน รูปแบบการเรียนรู้ต้องมีความยืดหยุ่น ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันได้ตลอดชีวิตการจัดการเรียนการสอนต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถเป็นผู้สร้างนวัตกรรมใหม่ ๆ ได้ สอดคล้องกับการเรียนรู้แบบโครงการ ที่มีรูปแบบการเรียนรู้ แบบส่งเสริมให้ผู้เรียนฝึกหาคำตอบได้ด้วยตนเองสามารถสร้างผลงาน การทำงานเป็นทีม คิดเป็น สามารถแก้ปัญหาได้โดยใช้วิธีการทางปัญญา และหลักการแก้ปัญหาที่ง่ายต่อการเรียนรู้ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้เป็น

อย่างด้นั้นคือ หลักอริยสัจ 4 ประการ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค

3) ด้านผู้เรียน เป็นผู้ได้รับการปลูกฝังให้มีความสำนึกในหน้าที่ มีคุณธรรม จริยธรรม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พร้อมปฏิบัติทุกอย่างเพื่อประโยชน์ของสังคมส่วนรวมได้รับการฝึกฝนให้รู้จักเทคนิค และวิธีการต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาสังคมตามแนวทางประชาธิปไตย โดยครูผู้สอนและผู้เรียนร่วมมือกัน สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ ผู้เรียนต้องเรียนรู้วิธีการทำงานร่วมกัน เพื่อการวางแผนปฏิรูปสังคมในอนาคต

องค์ความรู้ที่ได้รับ

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิเคราะห์หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานกับหลักธรรมอริยสัจ 4 ในมุมมองความสอดคล้องด้านคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน พบว่า หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ได้กล่าวถึงการจัดการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถตามมาตรฐานการเรียนรู้ สมรรถนะสำคัญและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยยึดหลักว่า ผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด เชื่อว่าทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ ยึดประโยชน์ที่เกิดกับผู้เรียน กระบวนการจัดการเรียนรู้ต้องส่งเสริมให้ผู้เรียน สามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลและพัฒนาการทางสมอง เน้นให้ความสำคัญทั้งความรู้ และคุณธรรม

หลักทางพุทธปรัชญาการศึกษาที่นำมาเป็นแนวทางการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน คือ หลักธรรมอริยสัจ 4 ประกอบด้วยความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ ซึ่งนำมาบูรณาการในหลักสูตรการศึกษา และใช้เป็นกระบวนการในการจัดการเรียนการสอน เป็นกระบวนการที่ให้ผู้เรียนได้พยายามแสวงหาความรู้ ค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยนำเอาลำดับขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจในพุทธปรัชญามาใช้เป็นแนวทางแก้ไขปัญหา ซึ่งประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค โดยเทคนิควิธีการสอนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม ของผู้เรียน และเพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้า แสวงหาความรู้ด้วยตนเอง ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตราที่ 18 ซึ่งระบุไว้ว่า “สถานศึกษามีการจัดกิจกรรมและการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ” โดยเขียนเป็นแผนผังความสัมพันธ์ระหว่างหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานกับหลักธรรมอริยสัจ 4 ในมุมมองความสอดคล้องด้านคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน ดังนี้

แผนผังความสัมพันธ์ระหว่างหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานกับหลักธรรมอริยสัจ 4 ในมุมมองความสอดคล้องด้านคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียน

สรุป

ความสอดคล้องระหว่างหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กับหลักพุทธปรัชญา (อริยสัจ 4) สามารถบูรณาการกระบวนการพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษา และพัฒนาการจัดการเรียนการสอนโดยใช้รูปแบบอริยสัจ 4 เป็นพัฒนากระบวนการจัดการเรียนการสอน 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดปัญหา (ขั้นทุกข์) ในขั้นนี้ครูผู้สอนจะทำหน้าที่ในการกำหนดและนำเสนอปัญหาอย่างละเอียดที่สะท้อนถึงความสำคัญของคุณลักษณะอันพึงประสงค์ พยายามให้ผู้เรียนทำความเข้าใจปัญหาที่ตรงกัน โดยครูผู้สอนทำการอธิบายหรือเร้าความรู้สึกให้ผู้เรียนเกิดความตระหนักถึงความสำคัญต่อคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่พึงเกิด ครูผู้สอนมุ่งเน้นผู้เรียนพิจารณาปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง โดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นอย่างหลากหลายและทั่วถึง พยายามให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมทุกคน และให้

ผู้เรียนทุกคนร่วมมือกันช่วยกันแก้ไขปัญหา นั้น ๆ

ขั้นตอนที่ 2 ตั้งสมมติฐาน (ขั้นสมมุติ) ครูผู้สอนใช้คำถามเร้าให้ผู้เรียนคิดและแสดงความคิดเห็นถึงสาเหตุของปัญหาที่สอดคล้องกับคุณลักษณะอันพึงประสงค์ดังกล่าวในขั้นต้นว่าปัญหานั้นมีอะไรบ้าง ครูผู้สอนอธิบายเชื่อมโยงเหตุผลให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจ เปิดโอกาสและกระตุ้นผู้เรียนให้แสดงความคิดเห็น

ขั้นตอนที่ 3 ทดลองและเก็บข้อมูล (ขั้นนิรนัย) ครูผู้สอนจัดการเรียนการสอนโดยบูรณาการสอดแทรกด้านคุณธรรม จริยธรรม หลักธรรม คำสอน ที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนบรรลุคุณลักษณะอันพึงประสงค์

ขั้นตอนที่ 4 วิเคราะห์ข้อมูล (ขั้นมรรค) ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และเปรียบเทียบ โดยการสร้างความตระหนักและเห็นคุณค่าด้านคุณธรรม จริยธรรม ผู้การเป็นผู้เรียนที่มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์

ขั้นตอนที่ 5 การสรุปผล (ขั้นมรรค) เป็นการช่วยกันสรุปความคิดของผู้เรียนแต่ละคน นอกจากนี้ต้องเปิดโอกาสให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็น โดยครูผู้สอนใช้คำถามกระตุ้นให้ข้อมูลย้อนกลับ ทบทวนความสำคัญ สรุป เชื่อมโยงข้อคิดเห็นของนักเรียน

ดังสรุปได้ว่า หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานกับหลักธรรมอริยสัจ 4 มีความสอดคล้องในการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ มีคุณธรรม จริยธรรม เป็นพลเมืองดีของสังคม และปฏิบัติตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ดังนั้นในการพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของผู้เรียนสามารถยึดหลักพุทธปรัชญา (หลักธรรมอริยสัจ 4) เพื่อเป็นกรอบทิศทางในการจัดการเรียนการสอน ตลอดจนเป็นกรอบทิศทางในการพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษาต่อไป

บรรณานุกรม

กระทรวงศึกษาธิการ. (2551). **หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด.

เนตรชนก วิภาตะศิลปิน. (1 กุมภาพันธ์ 2564). **พุทธปรัชญาการศึกษากับการศึกษาในศตวรรษที่ 21**. สืบค้นเมื่อ 25 สิงหาคม 2566, จาก <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/EDMCU/article/download/144449/106904/>.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2542). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พิชญาภา ยวงสร้อย. (2562). รายงานการวิจัยเรื่อง อริยสัจกับการเรียนรู้ด้วยโครงการ
ในยุคดิจิทัล. คณะศึกษาศาสตร์: มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- พุทธทาสภิกขุ. (2544). การศึกษาคืออะไร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา.
- มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. (2549). การศึกษาและจริยธรรมศาสตราจารย์ ดร.สาโรช
บวรศรี. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการจัดสร้างอนุสาวรีย์ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช
บวรศรี และงานยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ศักดิ์ดา ปรานต์ประทานพร. (2526). ปรัชญาการศึกษาระดับพื้นฐาน. ชลบุรี : มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ.
- คินีนาถ ศรีบุรัมย์. (23 เมษายน 2563). ปรัชญาปฏิรูปนิยม (Reconstructionism). สืบค้น
เมื่อ 10 กันยายน 2566, จาก <https://www.gotoknow.org/posts/677142>.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. (2554). แนวทางการพัฒนา การวัดและประเมิน
ผลคุณลักษณะอันพึงประสงค์ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน
พุทธศักราช 2551. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตร
แห่งประเทศไทยจำกัด.